

Я. В. Козачок,
д-р філол. наук
УДК 007: 304: 070

Панорамність висвітлення національного концепту в публіцистиці Миколи Костомарова

У статті аналізується творчість Костомарова-публіциста, панорама й характер його національного концепту, акцентується на важливості його думок для української державності на сучасному етапі її становлення, на потребі широкого введення російськомовної публіцистики Миколи Костомарова у сучасний державний політичний, соціокультурний та естетичний дискурс.

Ключові слова: публіцистика, національний концепт, ідеологія, дискурс, вектор, проект, державотворення, традиції, європеїзм, актуальність, нація.

Актуальність дослідження. Потреба широкого введення російськомовної публіцистики українських мислителів минулого у сучасний політичний, соціокультурний та естетичний дискурс сьогодні вже не дискутується, однак для її втілення зроблено ще надто мало. Залишаються невідомими або неоприятними тексти, не спростовані деструктивні уявлення та елементарні перекручення, не вироблені методологічні засади, не створені структурні та методичні форми, а головне – не розставлені по сьогодні соціально-культурні та суспільно-політичні акценти. Між тим величезний масив таких праць складає потужний суспільно-фундаментальний резерв, невичерпний ідеологічний, науковий, політичний, морально-етичний каталізатор сучасного націє- і державотворення.

Метою розвідки є аналіз творчості Костомарова-публіциста, панорами й характеру його національного концепту, важливості його думок для української державності на сучасному етапі її становлення. Предметом дослідження виступають змістові особливості національного концепту М. Костомарова, об'єктом є публіцистична, наукова і художня творчість цього митця.

«У дослідках над інтелектуальною історією дореволюційної України не сміємо оминати тих учених українського походження, що працювали по російських університетах, видавали свої твори по-російськи, яких через це звичайно вважають за росіян» [1, с. 152], – писав Іван Лисяк-Рудницький, називаючи філософів Памфіла Юркевича, Володимира Лисевича; економістів Миколу Зібера, Михайла Туган-Барановського, Миколу Яснопольського; соціологів Максима Ковалевського, Богдана Кістяковського; лінгвіста Олександра Потєбню; літературознавця Дмитра Овсяннико-Куликовського; військового теоретика Михайла Драгомирова. Список легко можна було б продовжити. «Вивчаючи життєписи цих

людей, знаходимо, що, хоч вони вистерігалися явної ідентифікації з українським рухом, – що могло б мати катастрофальні наслідки для їхнього професійного життя, і якби вони були просто «таємними прихильниками» українства, то це могло б мати тільки біографічний інтерес. Але структура мислення цих учених зраджує їх український ухил» [1, с. 152]. Зрештою, заборона цих імен говорить сама за себе.

Постать Миколи Івановича Костомарова в цьому дискурсі набуває особливої ваги і ще далеко не вивчена, хоч ім'я вживається щодо всіх ідейних та культурологічних проблем не тільки XIX ст., а й сучасності. Потребу увиразнення його величі, прискорення цього процесу засвідчує активне залучення його спадщини «північним сусідом» у власний національний історичний та культурологічний дискурс. У Москві видано вже багато з його спадщини. Кілька років тому колишній посол Російської Федерації в Україні В. Черномирдін у російському культурологічному товаристві презентував поліграфічно ошатно оформлений тритомник Костомарова. Трохи давніше в тринадцяти томах, починаючи з 1991 р., вийшла «Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» (Москва, А/О «Книга и бизнес»). У видавництві «Чарлі» видано двотомник «Богдан Хмельницький» і «Смутное время» (1994). Системна робота в цьому напрямі в Російській Федерації продовжується. І тут мова не про змагальність у перетягуванні Костомарова: російський – український. Це справа абсолютно невдячна і непотрібна. Ідеться насамперед про використання у сучасних суспільно-політичних реаліях творчого доробку Костомарова-публіциста. Пропагування його ідей безумовно допоможе уникнути зайвих пошуків та псевдовідкриттів у тій царині, яка століттями хвилює національно свідоме поспільство.

© Козачок Я. В., 2014

Отже, трактування, а відтак і приналежність генія Костомарова за національною чи державною ознакою рідч невідчужна і не є для нас самоціллю, але очевидним є те, що його творча спадщина ще повністю не усвідомлена українцями для українського-таки самоствердження.

В Україні спадщина Костомарова, як дослідника української історії, успішно вивчається й оприлюднюється вченими Інституту історії НАН. Зокрема укладена авторським колективом (В. А. Смолій та ін.) книга «М. І. Костомаров: віхи життя і творчості: Енциклопедичний довідник» (2005) життя і творчості Миколи Костомарова» [2]. Вийшов 2003 р. за редакцією Ю. А. Пінчука масивний і вичерпний бібліографічний покажчик творів М. І. Костомарова. Ю. А. Пінчук одним із перших долучився до перегляду поглядів М. Костомарова, його ролі в національному відродженні ХІХ ст. у монографії «Исторические взгляды Н. И. Костомарова» (1984) [3]. У 2003-му р. Ю. А. Пінчук опублікував мемуари про Миколу Костомарова Катерини Юнге-Толстої, Надії Білозерської та Аліни Костомарової з додатком споминок Олександри Куліш, Віри Мордовцевої та статті Ольги Багалій «Отношение Н. И. Костомарова к г. Харькову и Харьковскому университету» (2005), з них постає зовсім не відомий Костомаров – життєлюб, цікава, багатогранна людина. Вийшло також в останні роки дослідження Ю. Пінчука «Відображення національної ідеї в наукових творах М. Костомарова» (2007), а також його ж «Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації» [4].

У галузі історії літератури та публіцистики також ведеться дослідження його праць, хоча воно ще потребує багато зусиль. У колективній монографії «Історія української літературної критики» (1988) докладну розвідку подає М. Яценко. В 1989 році вийшов однотомник «Исторические произведения. Автобиография» та повість «Кудеяр». Крім збірника «Слов'янська міфологія» [5] за редакцією і з ґрунтовною передмовою професора М. Яценка, вийшли окремі праці в хрестоматіях та збірниках. Кілька перекладених українською життєписів, доволіно редактованих у стилі науково-популярному, опубліковано в 90-х роках у видавництві «Веселка». Усе це розкриває можливості ширших досліджень творчості Костомарова, представляючи плідне підґрунтя. Злиття цих зусиль у спільний процес сприятиме розвідці спадщини Миколи Костомарова не вузько дискурсивно, а в стереометричній площині історії ідей. Літературознавці, фольклористи, політологи в цьому плані працюють менше. Особливо важливим бачиться переклад творів Костомарова. Ще 1918 р. у Львові накла-

дом Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка вийшла в перекладі О. Барвінського «Історія України в життєписах визначніших її діячів» [6].

Між тим публіцистика, наукова і художня спадщина Миколи Костомарова становлять собою органічне ціле, в основі якого лежить аргументований світоглядний концепт національного, ствердження якого було головною метою життя і праці видатного вченого. У характері мислення й естетиці Костомарова принципове місце займає історико-суспільне підґрунтя, ілюстроване багатим творчим доробком письменника. За змістом, науковим обґрунтуванням, вагою і значимістю позицій, способами їх вияву має історіософський характер, лежить в основі нової методології: від політики – до історії; від історії – до політики, яка ще, на жаль, не стала підґрунтям для новітньої ідеології суверенної держави. Між тим його цінність полягає саме в тому, що в національному концепті Миколи Костомарова, заґрунтованому на досконалому знанні історичних подій і фактів, застосуванні їх до активного процесу сучасного йому суспільного процесу на етапі суспільно-політичної маніфестації національної ідеї, містить одночасно логічні і виважені перспективні проєкції в майбутнє, які повинні стати ефективним чинником державотворення.

Дев'ятнадцяте століття, на думку істориків, – найменш вивчена доба в галузі історії ідей. Велика частина джерельного матеріалу, що стосується історії революційних рухів, підпільних організацій, заколотів і повстань, зберігалася в поліційних архівах і була недоступною. Додамо також, що значна частина праць мислителів ХІХ ст., незважаючи на їх відносну доступність, недосліджена, не очищена від фальсифікацій і не потрактована у властивому їй об'єктивному розумінні. Спадщини Миколи Костомарова це стосується чи не в найбільшій мірі. Уведення її в цілісну структуру історії національної ідеї – справа перспективи. Для цього потрібен спільний об'ємний проєкт, який би забезпечив створення наукової бази для поглиблення змісту вузівських програм, розробки спецкурсів та спецсеминарів, тем для наукових досліджень окремих аспектів спадщини письменника і мислителя, особливо тих, які зазнали ще не спростованих деструктивних тлумачень, перекладацьких зусиль, залучення видавничих структур тощо. Підставою для цього мало б стати святкування 200-літнього ювілею видатного мислителя у 2017 р.

Без оприлюднення національного концепту Костомарова, належного тлумачення окремих положень, зокрема про федеративний устрій (а відтак і загрозу його пропагування для новітньої

історії України), особливості етнопсихології, між-етнічні та міждержавні стосунки (а відтак сучасні українсько-російські взаємини), роль мови і літератури в формуванні національної свідомості (відтак ризику від нового мовного законодавства), характер і тенденції так званого слов'янофільства (в сучасних умовах русофільства), провіденційний характер нації та інші можуть бути використані в спекулятивних деструктивних цілях, у тому числі й насамперед проросійськими політиками. Невичерпним джерелом для сьогоднішніх політиків, культурологів, літературознавців, державців є полемічна спадщина Миколи Костомарова, його вміння оцінити злободенні проблеми, суспільні обставини їх акцентуації та знайти аргументацію в опорі на ретроспективу історичного досвіду, його сув'язь із фактами й реаліями сучасності та неодмінні прояви в суспільній перспективі. Незмінність національного вектора при цьому є гарантом життєздатності концепту.

Єдність науково-історичного та художньо-публіцистичного підходів у можливому й необхідному об'ємному проекті вивчення спадщини М. Костомарова необхідна, крім її методологічної значимості, ще й з причини її органічної неподільності. Відомий вислів М. Піпіна про Костомарова як одного з найкращих істориків-белетристів, про естетику його наукових праць і глибоку науковість художніх. Крім того, концепт національного наскрізно пронизує всі пласти його творінь у незмінному ідейному векторі, але широкому спектрі сумлінно і науково правдиво доказаних і потрактованих з позицій національної ідеї явищ, подій і фактів та багатоманітні естетичних виявів: тем, проблем, жанрів, індивідуальних естетичних прийомів, способів нарації, художніх деталей тощо. У цьому аспекті художня творчість Миколи Костомарова потребує багатьох досліджень, корисних не тільки для історії літератури, а й таких, що здатні внести свіжий струмінь у сучасну художню практику, а також особливо в державну ідеологію, в зміст, мораль і характер політикуму.

Якщо дослідити національний концепт Миколи Костомарова, виявлений ним у великому багатоманітті, то його стійка домінанта, зароджена в дослідженнях історичного минулого українського народу, натхнена його піснею, утверджена особливістю моралі, апробована сувороми умовами імперської атмосфери, сублімована навколо кількох позицій, які не втратили до сьогодні актуальності, а постали в нових умовах ще більш, можливо, загроженими. Це наскрізні роздуми про причини втрати державності народом, який одним із перших у Європі цю державність витворив на засадах, до яких сьогодні прагнуть держави: демократизму, толерантності,

добробуту, культури. Іманентне їх начало бачив у Київській Русі, заперечував трактування її як колиски для Московії і доказав це першим на основі дослідження різниці ментальностей двох народів, грані їх духовних світів у своїх «Двох руських народностях».

Імперську організацію державного правління вважав найбільшим злом, яке руйнує, деморалізує не тільки основи суспільної організації, а й всі форми життя аж до сімейних та інтимних. Це доказав повістями «Син», «Холоп», «Чернігівка» «Кудеяр», у яких безмежжя влади на всіх рівнях має макабрично страхітливі, потворні вияви. Усюди знаходив можливість увести сюжетні елементи для контрасту світові насильства світлі картини співжиття, українства, вивести образи українців у широкому становому спектрі, виявах моральності та естетики. Концепт національного естетично перекожливо демонструє в сюжетах із різних епох і станів життя російського суспільства засобами контрасту між демократичними традиціями українства, закладеними в ранній державності європейського характеру, та нещасним народом, на характері й долі якого позначився деспотизм єдиноправління. Костомаров при цьому ніколи не звинувачує народ. Навіть осуджуючи таке явище, як сліпу стихію бунту чи розбійництво задля помсти чи особистої користі, він підкреслює насамперед, як таке явище деморалізує людину, знищує її морально й фізично.

Через усю спадщину Костомарова, зокрема публіцистичну і особливо полемічну, наскрізно проходить глорифікація державної демократії і міждержавної толерантності, яка б забезпечила єдність споріднених народів перед імперськими зазіханнями. Учений і публіцист заперечує панімперську логіку офіційних істориків про уявну слов'янську єдність під егідою Росії, показує її ідеологічну політичну загарбницьку сутність, прагнення завоювань чужих територій чи під виглядом ідеї слов'янської єдності, чи на релігійних засадах. Перша світова війна, розв'язана для завершення імперських інтенцій: стати ногою на Карпатах і встановити православний хрест на Софії візантійській – війна, в яку втягнуто 70 держав, де загинуло понад 140 мільйонів людських екзистенцій, показала, що застереження Костомарова проти панславизму, його колосальні полемічні зусилля в цьому напрямі йшли від провіденційності його мислення.

Інформаційні протистояння, потужний інтернет-контент, спрямований на пропаганду Митного Союзу, масштаб ресурсів, кинутих на затягування України до цього політичного утворення підтверджує життєву необхідність для РФ реалізацію ідеї «собирання земель», відновлення чогось на зразок СРСР, де не буде місця національному.

Актуальність концепту М. Костомарова, судячи з сучасних реалій, далеко не вичерпана. З ближчих прикладів перспективність його мислення, його незаперечну логіку підтверджує доля балканських держав, ідея євразійства тощо. В умовах глобалізму імперські інтенції супердержав набувають інваріантів, коли під виглядом упровадження демократії відбувається грубе втручання в життя народів аж до військової інвазії.

Важлива складова національного концепту, корені якої добачав у історичній ретроспективі, негативні наслідки розкривав у сучасній йому дійсності – складність існування українського народу в умовах міжетнічного вавилону, породженого і плеканого імперією. Україна поставала в цих умовах (і постає до сьогодні) як «Бермудський трикутник» (О. Пахльовська). Наукові основи концепту Костомаров усвідомлював у історичній ретроспективі, наслідки проглядав у близькій і далекій перспективі, а з негативами воював у сучасній йому реальності усіма доступними для себе засобами – насамперед проводячи паралель між історією і сучасністю у полемічних статтях, публічних виступах, педагогічній діяльності та художній творчості. Він звернув увагу на геополітичну складову в долі українського народу. В обстоюванні інтересів українства підкреслював іманентно властиву йому толерантність інших народів. Передчасно говорити, що проблему цих стосунків розв'язано в умовах незалежності. Теорія міжетнічних взаємин, обґрунтована Костомаровим, в умовах сьогодення містить раціональні підходи, допомагає в розв'язанні багатьох аспектів, попереджує нераціональні кроки сучасного політикуму і державців.

Особлива роль у нових суспільно-політичних реаліях належить тій складовій національного концепту, яку вважав Костомаров надважливою: пошукам національної консолідації українства. Як історик він аналізував наслідки трагічної станової роз'єднаності народу, яка призводила до руїн та залишала пекучу гіркість у думках і душах патріотів, дозволяла меткішим сусідам осягати власні цілі. Не заглиблюючись у далеку історію, варто згадати громадянську війну в Україні чи культурологічну полеміку між українством періоду ренесансу, коли дискусії 20-х рр. ХХ ст. використав більшовицький режим, щоб винищити українську інтелігенцію. Спостерігаємо й зараз таку роз'єднаність національних сил, з чого користають далеко не прихильники міцної незалежної України.

Вивчаючи особливо уважно національний вивольний рух під проводом Богдана Хмельницького, Костомаров одним із перших підняв проблему важких наслідків ворожнечі між претендентами на гетьманську булаву, що залишило по собі національну руїну й не дозволило Україні

оформитися в стабільну державу. Ця дивовижна щодо панорамності мислення й обширу історичних деталей, логіки їх тлумачення, передбачення наслідків праця малює жахливі наслідки тогочасної «збройної полеміки» та анархо-індивідуалізму в Україні другої половини XVII ст. Як страшний осуд історії, як паралелі до сучасних параметрів проблеми національної роз'єднаності, її наслідків звучать слова з праці Костомарова «Богдан Хмельницький»: «Українська справа явно загинула. Невдача за невдачею знищила надії. Люди позбулися віри в свою справу, свою мету. Виникла думка, що тієї мети взагалі не можна досягнути. Через те зникала воля й терпелівість, слабшала любов до рідного краю, до громадського добра. Патріотичні вчинки й жертви показувалися даремними. Особисті приватні інтереси переважали всі чесні й патріотичні пориви. Своє власне хатнє лихо для кожного ставало непомірно тяжким. Кожен почав дбати тільки про себе самого. Людські душі дрібнішали, ставали вбогі, розум притуплювався під вагою важкого шукання до порятунку. Все, що було колись дороге, святе, тепер продавалося щораз дешевше. За героя часу вважали того, хто серед загальної колотнечі вмів зберегти себе самого, виринути з болота анархії, потопивши в ньому другого, забезпечивши себе самого, погубивши інших» (тут і далі переклад автора статті – Я. К.) [7, с. 543].

Прошло майже 150 років, а як по-сучасному читається. Відсутність єдності звело нанівець українські надбання останнього десятиліття, кинутий під ноги історичний шанс на остаточне державне утвердження. А безумовно інспірована ззовні дрібна метушня сучасних частогусто карикатурних персонажів, претендентів на «українську булаву» віддаляє справжню українську перспективу.

Характерно, що Костомаров-історик акцентує увагу на моральному аспекті проблеми – духовній деградації суспільства, якщо всі його стани не об'єднані навколо національної ідеї. Кожен цитований рядок поза межами контексту належить сучасності та сприймається як характеристика сьогодення.

Оцінка Костомаровим часу великої руїни, передбачення ним руйнівних наслідків неконсолідованості суспільних сил стверджує перспективу його національного концепту. Якби не вказівка на автора й обставини, слова ці сприймаються як застосовані до нашого часу. У них проглядається й така важлива тенденція, як моральність державного діяча, політика. Своєчасність і болюча слухність такої тенденції годі заперечити.

Наскільки гостро засуджував Костомаров імперську захланність у «поглинанні» народів, на-

скільки яскраво передбачав, що неминучий наслідок її – сліпі стихійні бунти, свідчить той факт, що він вдається до сарказму, художньо описавши проблему в оповіданні «Скотской бунт», маловідомому й опублікованому аж у 1917 р. Іронія й навіть сарказм загалом властиві його полемічним творам, хоча на цю рису його публіцистики дослідники ще не звернули уваги. Але в оповіданні «Скотской бунт» вона набуває особливої гостроти. За жанром твір більше нагадує нарис-фейлетон, тим більше, що написаний він у формі листа уявному адресату. Нарисові відповідає і спосіб нарації, де переважає конкретика фактів при мінімальном об'ємі засобів, властивих белетристиці. Чи не першим звернув на нього увагу в останній чверті ХХ ст. український публіцист із Канади Роман Рахманний (Олійник). У праці «Перебудова імперії в світлі сатири» він зауважує, що сатиричні писання ще, мабуть, нікого не перевиховали, але у своїх найкращих зразках вони принаймні просвітлили наскрізь характер багатьох діячів і структуру цілих суспільств, викриваючи їхню антинародну суть. Джонатан Свіфт своїми сатиричними писаннями розкривав численні вади керівного прошарку Великобританії ХVIII ст. Джордж Орвел памфлетом «Колгосп Тварин» розкрив перед людством страшну російську дійсність у ніби-соціалістичній імперії СРСР. Бунт свійських тварин проти експлуататора-землевласника завершився тим, що вони прогнали його й заснували колективне господарство. Але владу над трудовими тваринами безправно захопили хитрі свині та проголосили себе авангардом тваринних трудових мас і «найрівнішими з-поміж усіх рівних».

Підкреслюючи роль Миколи Костомарова в сатиричному осміянні як імперії з різних етнічних структур, так і бездумних настроєвих суспільних револтів, спровокованих демагогами, Роман Рахманний підкреслив, що Джордж Орвел не був перший у застосуванні такої алегорії до російської дійсності. Раніше за нього твір під заголовком «Скотской бунт» написав Микола Костомаров. Підкреслюючи роль Костомарівського концепту українства, Роман Рахманний зауважував:

«Справжній мистецький твір зберігає актуальність протягом віків... Поки що бачимо речників давньої волі й суверенності України, але й не бракує численних прихильників всеросійського стійла під наглядом новопоміщицького апарату. Отож український сатиричний твір із ХІХ ст. ще й досі не втратив своєї гострої актуальності, хоч від його написання минуло понад 130 років. Це також ще один доказ сили і тривалості справжнього мистецького слова, яке в історії українського та інших народів часто ви-

переджувало навіть філософсько-політичні міркування сучасників» [8, с. 38].

Характерно, що це оповідання зацікавило російських журналістів, як і молоде покоління українських політиків. Опубліковане на початку 90-х рр. у Московському футурологічному альманасі «Завтра», оповідання в українському перекладі було вміщене незабаром у львівському часописі «Пост-поступ» нині покійного Олександра Кривенка. У мові агітатора тварин Коля Костомаров геніально відтворив характер сучасних демагогів від політики, які захоплюють «електорат» волюнтаристськими гаслами. Різниця, мабуть, у тому, що Кінь-агітатор з оповідання «Скотской бунт» кидав гасла «по недомислю», за голосом вільних своїх предків. Сучасні ж політики саме цим «голосом предків» спекулюють у цілком корисливих цілях, грають роль скоріше хитрого Пастуха-лакузи, який догоджає можним хазяям: «Повстанемо разом і єдинорожно, – голосно і завзято іржав Кінь. – Здобудемо рівність, волю й незалежність, привернемо собі зневажену й потоптану гідність живих тварин, повернемо ті щасливі часи, коли тварини були ще вільні та не підлягали жорстокій владі людини. Хай стане все так, як було в наші добрі давні часи: всі поля, сіножаті, пасовища, гаї та ниви будуть наші, всюди будемо мати право пастися, брикати, битися, гратися. Заживемо на нічим не обмеженій волі та в повному достатку» [9, с. 548]. Цей уривок з оповідання «Скотской бунт» – гостра сатира Костомарова на політичну демагогію, сліпі револти без ідейного підґрунтя, застереження нащадкам про їх живучість і наслідки. Сучасні політичні образи-персонажі вгадуються тут безпомилково.

Важливість постаті Костомарова в сучасному ідеологічному та організаційно-політичному контексті увиразнюється тим, що сьогодні переосмислена роль Кирило-Мефодіївського товариства як своєрідного першого політично важливого дискусійного клубу національно свідомої інтелігенції, проводяться його аналогії до СВУ Єфремова, СУМу, української Гельсінгської групи, групи Левка Лук'яненка, розкритої за дономом, як вважають, її члена Миколи Ващука. Кирило-Мефодіївське братство з участю М. Костомарова, Т. Шевченка і П. Куліша було таким самим дискусійним клубом, що своєю ініціативою виріс понад рівень приголомшеного російською неволею українського суспільства. І також унаслідок зради й доносу той клуб не міг перетворитися в організацію.

Так само не може перетворитися в потужну політичну силу організація, у якій приватне домінує над суспільним, матеріальне над національним. Іноді глибина цинізму в українській

сучасній політиці просто вражає, особливо після гострих публіцистичних виступів, якими рясно поливає Інтернет [10, с. 13].

На думку багатьох істориків, зокрема Івана Лисяка-Рудницького, Кирило-Мефодіївське товариство заклало головні основи національної ідеології на тривалу перспективу: «Щодо української політичної програми, то її підвалини були покладені ще в 1846–47 роках гуртком молодих інтелектуалістів у Києві, що відомий під іменем Кирило-Мефодіївського Братства. Зазначаючи ступнево ревізії та розробки, вона залишилася платформою українського руху аж до самої революції. Клясичний її виклад знайдемо в писаннях найвизначнішого українського мислителя другої половини 19 століття Михайла Драгоманова. Деякі групові та індивідуальні ідейні розходження були неминучі; проте назагал в українському русі панувала далекоюсяжна однозгідність щодо засадничих справ: наполегливе прямування до радикальної соціальної реформи, але без духа жорстокості та виключності, що були притаманні багатьом російським революціонерам; відстоювання політичної свободи та конституціоналізму в західньому стилі; задоволення українських національних прагнень, без коначности повного розриву з Росією» [5, с. 151].

Костомарову в цій програмі відводить історик головну роль, підкреслюючи важливість зафіксувати ті ідейні формули, що в них українські мислителі окреслювали позицію своєї нації до Російської імперії. Одним із перших, хто зрозумів цю проблему, був лідер кирило-мефодіївців Микола Костомаров. Він протиставляв київську традицію свободи й індивідуалізму московській традиції авторитаризму й підкорення особи колективові. Пізніші українські політичні мислителі та публіцисти мали за основу цю ж ідею, але в іншій термінологічній одежі. Вони вбачали в Україні через її закорінену любов до свободи частку європейської спільноти народів, що до неї деспотична Московщина-Росія ніколи не належала.

Ця дилема посідала визначальне місце в духовному житті України першої половини XIX ст. і не знайшла розв'язання сьогодні. Полюси цієї дилеми: Україна чи Росія? Чи політичне поглинання України Росією, завершене у XVIII ст., неминуче мало потягти за собою і культурне розчинення «в російському морі»? Чи не становить ця тенденція загрози й сьогодні? [11, с. 102]. Колись відповіддю Шевченка було категоричне «ні». Відповіддю Костомарова була різностороння праця по реалізації цього «ні». Вони обидва відчували наявність і розуміли суть цього конфлікту, певно, усвідомлювали його більшою мірою, як їхні послідовники або наші сучасники, для яких ця дилема, бачимо, існує й сьогодні.

Розкриттю її, ідеям, які плекав, і середовищу, до якого належав і якому багато сил присвятив Костомаров, завдячуємо сьогодні наявності політичного вектора в середовищі національно свідомої інтелігенції, як і новітнє осягнення спадщини Костомарова-політика в науці, політиці, публіцистиці. Адже давня дилема в умовах сучасності не втратила гостроти, хоч і набула іншого виразу та суспільних параметрів. Чи буде сказане сучасниками сьогодні остаточне й рішуче «ні» цьому процесові, значною мірою залежить від засвоєння уроків Шевченка й Костомарова особливо сучасною молоддю, єдиною і основною загрозою для якої є безсистемність отримання нею освіти. Скочування до пунктирних знань, механічного поділу на «потрібне – непотрібне», інтернет-схем. На юнацькому нігілізмові як на національній загрозі наголошував Костомаров.

Осуд сервілістичних почувань, вірнопідданських настроїв також був у концепті Костомарова і також ще не достатньо введений у сучасний ідеологічний та морально-етичний суспільний простір. Вже в часи Костомарова Петербург був колонією освічених малоросіян. Всі установи, всі академії, всі університети, як писав Євген Гребінка до В. Навроцького, переповнені земляками і, коли призначають людину на службу, малорос привертав особливу увагу як тип розумної людини. Не бракувало й «просвіщених» землячків «з циноними гудзиками», гостро й гірко осміяних Шевченком у поемі «Сон». Прикро вражає сучасна асиміляція «земляків», нівеляція колоній, хоч українців навряд чи менше в будь-якому російському місті. Масштабність сучасних виявів цієї проблеми вимагає окремих досліджень, які вже ведуться, зокрема й у сусідніх державах.

Так, польський письменник Богуслав Бакула, ґрунтовно розглядаючи характер і суспільну роль інтелігенції в пострадянському просторі, говорить про втрату нею своєї головної історичної місії – збереження національних традицій. Генетичною рисою історичної інтелігенції, процес творення якої почався в середині XIX ст. і є характерний для Центральної і Східної Європи, є відчуття поразки національних сподівань. Проекція на це надавала їх свідомості своєрідної креативності, що загострювала головніші позиції й суспільні функції у відстоювання ідеї незалежності, ідеї служіння народові, ідеї поступу, переконання, що історія має позитивний сенс і веде до кращого. Релігійність також була органічно притаманна мислячим людям, освітня місія інтелігенції була настояна на елітарній культурі.

Імпліцитно всі положення є в національному концепті Костомарова, підсиленому відчуттям

особливої загрози національному життю. Ці складові концепту набувають особливої актуальності, оскільки роки національної несвободи, підімперської залежності спричинили брак національної солідарності. Це стало важливим складником комплексу, який дістався в спадок сучасній інтелігенції. Зауважимо також, що жодна з цих традиційних ідей, прийнятих в етосі українського національно свідомого інтелігента XIX ст., не мала шансу на існування в збільшовиченому суспільстві. Ідею служіння народові заступила ідея служіння державі, ідеали суспільного прогресу слугували руйнуванню традиційних суспільних структур, сприяли будівництву нової, заснованої на засадах прагматизму, соціально-економічної моделі. Традиційні риси етносів, «вмонтованих і злютованих» у імперську структуру, були заміщені штучними заміниками. Визнати їх існування було певною мірою вигідно. Вирішувала все шкала мімікрії – здатність змінювати забарвлення залежно від пануючої системи. Про це з тривогою говорив, аналізуючи становище інтелігенції, Микола Костомаров ще в статті «Тисячоліття» (1862).

Ситуація, в якій опинилася інтелігенція, залишається й сьогодні складною. Мусить пристосовуватися до реалій нового суспільства і водночас намагатися виконувати найголовнішу функцію: зберігати національну пам'ять і гідність. Пошуки кар'єри в державних структурах інтелігенція намагається поєднувати з християнськими цінностями, що породжує недолугий конгломерат. Відчуття закоріненості в традиції втрачається, атрофується, а це провокує розпад етнічних моральних традицій без будь-якої альтернативи. Незважаючи на об'єктивно складні сучасні умови, інтелігенція у своїй національно свідомій частині намагається все-таки зберігати традиційні цінності. Але з магми прагматично налаштованого загалу все більше виділяються й задають тон скоробогатки з дрібноміщанською психологією, адаптовані до політичних і ментальних вимог сьогоденного суспільного укладу.

Найогиднішим деструктивом на сьогодні стало те, що інтелігенція у своїй масі перестала виконувати притаманну їй функцію усвідомленого, інтелектуального виразника волі та прагнень народу. Все частіше ми бачимо її в ролі псевдонаукового інтерпретатора «логічності та вмотивованої природності» сучасних реалій. Інтелігенція поступово стає реєстровою в найгіршому принизливому розумінні цього слова.

У таких умовах питання традицій і спадщини національної ідеї – також окреме, дуже широке й актуальне. У літературознавстві воно деклароване головним чином спонтанно, в невеликій кількості дисертаційних досліджень. Між тим потреба його висвітлення набуває актуаль-

ності з появою, з одного боку, тенденцій ідентифікувати національне з націоналістичним. З другого – переведення наукових досліджень проблеми національного з дискурсу європейського – в ширший, загальносвітовий. З'явилося дуже багато новітніх праць з питань націоналізму. Одночасно дослідники, Бенедикт Андерсон зокрема, зазначають суспільну тенденцію в Західній Європі перевести націоналізм як явище «в небуття». Відбувається своєрідна наукова «глобалізація», при якій досвід колоніальних народів переміщується на маргінеси, з наукової «карти» зникають цілі етноси. Так, говорячи про моделі етнолінгвістичного націоналізму «другого покоління» в Європі, Бенедикт Андерсен акцентує угорський, чеський, грецький, польський, при цьому згадуючи український навіть у номінації «інших» [12].

З іншого боку, в умовах глобалізації спостерігаються численні дискусії – наукові й політичні – в царині національних феноменів. Ентоні Сміт зокрема основою своєї концепції висуває припущення, що нації і націоналізм не можна зрозуміти просто як ідеологію чи різновид політики, а трактувати їх слід і як культурні феномени, «тобто тісно пов'язувати з такою багатовимірною концепцією, як національна ідентичність, і поширити його значення так, щоб воно охоплювало особну мову, почуття і символізм» [8, с. 6]. Шанси близького відмирання національних почувань видаються Е. Сміту дуже непевними. «Єдине, що можна стверджувати майже безперечно, – у передбачуваному майбутньому національна ідентичність та націоналізм і далі, ймовірно, становитимуть могутню і все більшу силу. А звідси випливає і вкрай доконечна потреба краще зрозуміти таке глобальне явище і таку вибухову силу» [13, с. 9].

Висновки. Отже, усі ці явища роблять аналіз національного концепту Костомарова особливо актуальним, як і врахування його позицій у практиці сучасного державотворення.

1. *Лисяк-Рудницький І.* Роль України в новітній історії // *Історичні есе* : у 2-х т. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 145–172.

2. *Енциклопедія життя і творчості Н. І. Костомарова* / [редкол. В. А. Смолий і др.]. – К. ; Д. : Юго-Восток, 2001. – 565 с.

3. *Пинчук Ю.* Исторические взгляды Н. И. Костомарова: Критический очерк / Юрий Пинчук. – К. : Наукова думка, 1984. – 187 с.

4. *Пинчук Ю.* Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації / Юрій Пинчук. – К. : НАН України, Інститут історії України. – 306 с.

5. *Костомаров М.* Слов'янська міфологія / Микола Костомаров. – К. : Либідь, 1992. – 382 с.

6. *Костомарів М.* Історія України в життєписах визначніших її діячів / [пер. О. Барвінський]. –

Львів : Книгарня наук. т-ва ім. Шевченка, 1918. – 493 с.

7. *Костомаров Н.* Богдан Хмельницький / Николай Костомаров. – М. : Чарли, 1994. – 583 с.

8. *Рахманний (Олійник) Р.* Перебудова імперії в світлі сатири // Роман Рахманний. Роздуми про Україну. – С. 37–40.

9. *Костомаров Н. И.* Скотской бунт (письмо мало-российского поміщика к своему петербургскому приятелю): посмертний очерк Н. И. Костомарова // Нива. – 1917. – № 34–37. – С. 546–553.

10. *Лживий «друг». Яценюк и «тушка»* [Електронний ресурс]. – URL: <http://obozrevatel.com/editor-column/25974-lzhiviyj-drug.-yatsenyuk-i-tushka.htm>.

11. *Луцький Ю.* Між Гоголем і Шевченком / Ю. Луцький. – К. : Час, 1998. – 255 с.

12. *Андерсон Б.* Уявлені спільноти / Бенедикт Андерсон. – К. : Критика, 2001. – 270 с.

13. *Сміт Е.* Національна ідентичність / Ентоні Сміт. – К. : Основи, 1994. – 222 с.

Подано до редакції 06. 12. 2013 р.

Kozachok Ya. V. Panoramic interpretation of national concept of Nikolay Kostomarov's social and political journalism.

The article deals with creative work of Kostomarov-writer of political essays, a panorama and a character of his national concept, it is emphasized the importance of his thoughts for Ukrainian statehood at the modern stages of its formation, at the needs of a wide introduction of Russian speaking Nicholay Kostomarov's journalism in modern state political, social and cultural, aesthetic discourse.

Keywords: social and political journalism, national concept, ideology, discourse, vector, design, formation of state, traditions, Europeanism, relevance, nation.

Козачок Я. В. Панорамность освещения национального концепта в публицистике Николая Костомарова.

В статье анализируется творчество Костомарова-публициста, панорама и характер его национального концепта, акцентируется на важности его мыслей для украинской государственности на современном этапе её становления, на потребности широкого введения русскоязычной публицистики Николая Костомарова в современный государственный политический, социокультурный и эстетический дискурс.

Ключевые слова: публицистика, национальный концепт, идеология, дискурс, вектор, формирование государства, традиции, европеизм, актуальность, нация.